

Wyzwania edukacyjne i psychologiczne okresu pandemii

Redakcja naukowa:

prof. dr hab. Aleksander Mikołajczak

mgr Remigiusz Chęciński

© Copyright by Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Poznań 2021

ISBN: 978-83-65599-30-8

Redakcja naukowa:

prof. dr hab. Aleksander Mikołajczak

mgr Remigiusz Chęciński

Recenzent:

prof. UAM dr hab. Kinga Kuszak

dr Paweł Kwiatkowski

Redakcja techniczna i językowa:

Julia Chęcińska, Amelia Gronowska, Maria Mucha,

Dawid Rożnowski, Karolina Stefańska, Grzegorz Ziółkowski

Wydawca:

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,

ul. Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań

publikat@amu.edu.pl

wyd. 1, format A4, ark. wyd. 10,27

Spis treści

prof. dr hab. Aleksander Mikołajczak, mgr Remigiusz Chęciński	
Słowo wiązające	4
I Edukacja online	9
Grzegorz Całek	
Rodzice i nauczyciele o problemach pierwszych trzech miesięcy edukacji zdalnej	10
dr hab. Danuta Umiastowska	
Przygotowanie studentów wychowania fizycznego do prowadzenia zajęć w formie zdalnej	29
dr Agnieszka Lasota, mgr Anzhela Shatilova	
Edukacja online a motywacja do nauki młodzieży i studentów w okresie pandemii COVID-19	47
mgr Ewa Rutkowska	
Motywowanie uczniów szkół podstawowych do nauki w systemie pracy zdalnej	86
mgr Aleksandra Zalewska-Królak	
Projekt Archiwum „Kwarantanna Oczami Dzieci”	99

Część I

Edukacja online

Rodzice i nauczyciele o problemach pierwszych trzech miesięcy edukacji zdalnej

1. Wprowadzenie

Pod koniec grudnia 2019 r. w miejscowości Wuhan w Chinach odnotowano pierwsze cztery przypadki zarażeń nowym koronawirusem atakującym populację ludzką¹, który funkcjonował wówczas pod nazwą 2019-nCoV² (później koronawirus ten otrzymał nazwę SARS-CoV-2, a WHO nazwało chorobę wywoływaną przez niego COVID-19 – od *coronavirus disease 2019*)³.

Pierwszy przypadek zakażenia koronawirusem SARS-CoV-2 odnotowano w Polsce 4 marca 2020 r. W dniu 11 marca na okres od 12 do 25 marca 2020 r. zostało ograniczone funkcjonowanie publicznych i niepublicznych jednostek systemu oświaty⁴, a ściślej: zostało zawieszono prowadzenie przez nie działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej.

20 marca 2020 r. na czas od 25 marca do 10 kwietnia 2020 r. wprowadzono Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej⁵ nauczanie zdalne, rozumiane jako re-

¹Nowym, ponieważ ludzkie koronawirusy są znane od 1962 r., a obecny koronawirus jest siódmym tego rodzaju wirusem w historii. Więcej: Pyrc Krzysztof, *Ludzkie koronawirusy*, „Postępy Nauk Medycznych” 2015, t. XXVIII, nr 4B.

²Wawrzyniak A., Kuczborska K., Lipińska-Opalka A., Będzichowska A., Kalicki B., *Koronawirus 2019-nCoV – transmisja zakażenia, objawy i leczenie*, „Pediatria i Medycyna Rodzinna” 2019, vol. 15, nr 4.

³W dalszej części tekstu posługuję się skrótowym „koronawirus” dla określenia koronawirusa SARS-CoV-2

⁴Na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 410).

⁵Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 492).

alizowanie zadań jednostek oświaty z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość. Okres ten był przedłużany kilkakrotnie rozporządzeniami Ministra Edukacji Narodowej zmieniającymi rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19:

- z 9 kwietnia 2020 r. – na okres do 26 kwietnia 2020 r.
- z 24 kwietnia 2020 r. – na okres do 24 maja 2020 r.
- z 14 maja 2020 r. – na okres do 7 czerwca 2020 r.
- z 3 czerwca 2020 r. – na okres do 28 czerwca 2020 r., czyli w praktyce do końca zajęć dydaktycznych w roku szkolnym 2019/2020⁶.

W niniejszym artykule przedstawiam problemy dotyczące pierwszych trzech miesięcy edukacji zdalnej⁷, a więc edukacji prowadzonej w polskich szkołach od 25 marca do 26 czerwca 2020 r. – z perspektywy rodziców oraz nauczycieli. Korzystam przy tym z wyników moich trzech badań internetowych (CAWI) przeprowadzonych w kwietniu, czerwcu oraz sierpniu 2020 r. Celami niniejszego tekstu jest znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie trudności w edukacji zdalnej dostrzegali nauczyciele pod koniec roku szkolnego 2019/2020, a więc niemal po trzech miesiącach tej edukacji?
2. Jakie trudności w edukacji zdalnej dostrzegali rodzice po pierwszym miesiącu tej edukacji?
3. Jakie trudności w edukacji zdalnej dostrzegali rodzice pod koniec sierpnia 2020 r., a więc po trzech miesiącach tej edukacji i dwóch miesiącach wakacji.
4. Na ile podobne były perspektywy rodziców i nauczycieli dotyczące edukacji zdalnej po jej trzech miesiącach?

⁶Dz.U. z 2020 r., poz. odpowiednio: 642, 742, 871 i 990.

⁷Takie doprecyzowanie jest konieczne, ponieważ w momencie, gdy piszę ten tekst, mamy za sobą jedynie trzy miesiące zdalnej edukacji z wiosny 2020 r., natomiast jest możliwe, że w roku szkolnym 2020/2021 i później nastąpi powrót do tego sposobu nauczania.

5. Czy i jakie zmiany nastąpiły w postrzeganiu przez rodziców trudności związanych z edukacją zdalną pomiędzy pierwszym miesiącem edukacji zdalnej a końcem wakacji.

2. Kwestie metodologiczne

Jak już wspomniałem wyżej, korzystam w niniejszym tekście z wyników moich trzech badań przeprowadzonych w kwietniu, czerwcu i sierpniu 2020 r. Były to ankiety internetowe (CAWI), dotyczące kilku zagadnień związanych z edukacją w okresie pandemii (jednak na potrzeby tego artykułu wykorzystuję tylko po jednym pytaniu z tych trzech badań – te, w których respondenci, czyli rodzice dzieci w wieku szkolnym i nauczyciele, byli proszeni o wskazanie trudności występujących podczas „koronaedukacji”). Linki do wszystkich ankiet były udostępnione w mediach społecznościowych – był to główny sposób dotarcia z informacją do badanych.

W tym miejscu muszę wskazać, że oczywiście mam świadomość ograniczeń w stosowaniu internetowych metod pozyskiwania danych, w szczególności ankiet internetowych, na które wskazują na przykład Dariusz Jemielniak⁸ czy Piotr Siuda⁹, a więc przede wszystkim problemu ich niereprezentatywności, niedbałych i kłamliwych respondentów oraz rezygnacji (na jakim etapie, z jakiego powodu?) z udziału czy dokończenia badania. Zdecydowałem się jednak na tę formę z kilku powodów. Przede wszystkim jednak ze względu na jej niskie koszty i łatwość stosowania, zwłaszcza w okresie pandemii. Ponadto w tym przypadku niereprezentatywność czy – w szczególności – nadreprezentatywny udział osób z dostępem do sieci miał tu mniejsze znaczenie, jako że w okresie pandemii, zwłaszcza w edukacji zdalnej, korzystanie z Internetu było wręcz koniecznością. Jeśli chodzi o kwestię braku kontroli nad próbą i ryzyko niedbałych czy kłamliwych respondentów – sądzę, że duże czy nawet – jak na tego typu badania – bardzo duże próby (8250, 2530 i 2880) zminimalizowały ten problem, co potwierdza także obserwacja bieżąca przyrastających w systemie informatycznym wyników – ustabilizowanie się

⁸Jemielniak D., *Socjologia internetu*, Warszawa 2019.

⁹Siuda P., *Ankieta internetowa zalety i wady – rekapitulacja*, [w:] *Metody badań online*, Siuda P. (red.), Gdańsk 2016.

ich już na poziomie 1000-1200 odpowiedzi (później pojawiające się odpowiedzi nie wpływały już znacząco na rozkłady procentowe).

Poniżej prezentuję bardziej szczegółowy opis przeprowadzonych trzech badań, z których pozyskałem dane do dalszych analiz.

3. Badanie nauczycieli

Badanie za pomocą ankiety internetowej zostało przeprowadzone w dniach 21-30 czerwca 2020 r., a więc w ostatnim tygodniu roku szkolnego oraz kilka dni po jego zakończeniu¹⁰. Dotyczyło ono kilku zagadnień: trudności w edukacji zdalnej (ten element wykorzystuję w tym tekście), problemu uczniów zagubionych (a więc tych, z którymi nie było kontaktu podczas edukacji zdalnej), opinii na temat różnych aspektów „koronaedukacji”, a także kwestii związanych z dalszym funkcjonowaniem dzieci w szkołach (od września 2020 r.).

Liczba zarejestrowanych w systemie odpowiedzi to 1530. Dodatkowo nauczyciele biorący udział w badaniu mieli możliwość swobodnego wypowiedzenia się na temat zdalnej edukacji – skorzystało z niej 1250 z nich (w dalszej części, podczas komentowania wyników, korzystam z treści tych spontanicznych wypowiedzi).

Wśród badanych nauczycieli dominowały kobiety (93,7%), nauczyciele ze szkół publicznych (63,5%), uczący w szkołach podstawowych, klasach 1-3 (32,5%) i 4-8 (64,4%), także w liceach (16,6%) i technikach (12,4%) – z racji, że nauczyciele często uczą w kilku szkołach, procenty te nie sumują się do 100. Połowa z badanych nauczycieli to osoby w wieku 41-50 lat, blisko jedna czwarta w wieku 51-60 lat, a 19,6% – w wieku 31-40 lat. Badanie uwzględniło dość dobrze różne środowisko działania szkół: najwięcej nauczycieli (26,8%) pracowało w szkołach wiejskich, nieco mniej – w miastach powyżej 20 tys. do 100 tys. mieszkańców (24,2%) i większych – do 1 mln (24,5%), a także w małych miastach poniżej 20 tys. (19,3%), nauczycieli z Warszawy było 6,4%.

¹⁰Pierwotnie badanie miało trwać jedynie w ostatnim tygodniu roku szkolnego, jednak przełożyłem jego zakończenie, odpowiadając na sugestie wielu nauczycieli, którzy wskazywali na ogromne obciążenie obowiązkami biurokratycznymi w ostatnich dniach przed wakacjami.

4. Pierwsze badanie rodziców

Badanie to zostało przeprowadzone za pomocą ankiety internetowej w dniach 24-27 kwietnia 2020 r., a więc miesiąc po rozpoczęciu edukacji zdalnej. Dotyczyło ono kilku zagadnień: trudności w edukacji zdalnej (odpowiedzi na to pytanie wykorzystuję dalej), form, w jakich była ona prowadzona, elementów pozytywnych w „koronaedukacji” oraz opinii dotyczących różnych kwestii związanych z pierwszym miesiącem zdalnego nauczania.

Liczba uzyskanych odpowiedzi to 8250. Podobnie, jak w badaniu nauczycieli, rodzice mieli możliwość swobodnego wypowiedzenia się. W ich przypadku możliwość tę wykorzystało 2530 osób.

4.1. Drugie badanie rodziców

Badanie, przeprowadzone również za pomocą ankiety internetowej, miało miejsce w dniach 28-31 sierpnia 2020 r., a więc w ostatnie cztery dni wakacji. W jego realizacji zostało wykorzystane narzędzie z badania kwietniowego, przy czym zmienione zostały jedynie dwa pytania dotyczące opinii (nie ma to jednak tutaj znaczenia, ponieważ bez zmian pozostało pytanie kluczowe – dotyczące trudności w zdalnej edukacji). Liczba zarejestrowanych w systemie odpowiedzi to 2880. Tak, jak we wcześniejszym badaniu, rodzice mogli swobodnie skomentować poruszane kwestie – tym razem z takiej możliwości skorzystało 681 osób. W tabeli 1 zostały zestawione dane metryczkowe z obu badań rodziców: płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania oraz typ szkoły dziecka lub dzieci (ponieważ dane odnoszą się czasem do kilkorga dzieci, dlatego w tym wypadku dane podane w procentach nie sumują się do 100).

Tabela 1: Dane metryczkowe respondentów – rodziców: kwiecień vs sierpień 2020

Parametr	24-27.04.2020 N=8250 (w %)	28-31.08.2020 N = 2880 (w %)
płeć		
kobieta	94,2	96
mężczyzna	5,6	4
inna	0,2	0
wiek		
do 30 lat	1,7	0,7
31-40 lat	45,9	47,6
41-50 lat	49,2	48,9
51-60 lat	3,1	2,7
powyżej 60 lat	0,1	0,1
wykształcenie		
podstawowe	0,7	1,6
gimnazjalne	0,3	0,2
zawodowe, branżowe	5,3	13,6
średnie	23,3	40,7
wyższe	70,4	43,9
miejsce zamieszkania		
wieś	28,6	30,5
miasto do 20 tys. mieszkańców	14,4	13,8
miasto powyżej 20 tys. do 100 tys. mieszkańców	25,6	27,2
miasto powyżej 100 tys. do 1 mln mieszkańców	21,6	23,8
Warszawa	9,8	4,9
typ szkoły dziecka lub dzieci		
szkoła podstawowa, klasy 1-3	42,8	37,4
szkoła podstawowa, klasy 4-8	67,5	69,3
szkoła branżowa	2,5	6,4
technikum	11,1	17,9
liceum ogólnokształcące	17,7	19,2

Źródło: badania własne

5. Wyniki – dane ilościowe

W poniższych trzech tabelach zostały przedstawione wyniki trzech badań, w których zadaniem osób badanych (nauczycieli lub rodziców) było wskazanie trudności, które ich zdaniem wystąpiły podczas edukacji zdalnej. Dla czytelności przedstawione zostały tylko dane procentowe, z dokładnością do jednej cyfry po przecinku, według częstości wskazań – od najczęściej do najrzadziej wskazywanych. Ponieważ respondenci mieli możliwość zaznaczenia wielu odpowiedzi, wyniki nie sumują się do 100.

Tabela 2: Trudności w edukacji zdalnej – opinie nauczycieli (czerwiec 2020, N=1530)

Trudności edukacji zdalnej	%
Problemy w monitorowaniu nauki, postępów uczniów (np. nie wiadomo, czy wykonują lekcje samodzielnie, czy słuchają podczas lekcji online)	80,1
Brak kontaktów rówieśniczych integrujących klasę oraz wsparcia rówieśniczego (np. wspólna nauka)	73,1
Ogólne znużenie, zmęczenie zamknięciem w domu przez kilka miesięcy	72,5
Trudności z mobilizowaniem się uczniów do nauki w domu	70,8
Problem z dostępnością sprzętu komputerowego w domu – jego brak, słaba jakość lub za mało (np. jeden komputer na kilkoro dzieci i rodziców, brak drukarki)	69,7
Problem z warunkami do nauki w domu (mała przestrzeń, inni domownicy itp.)	61
Trudności w samodzielnej nauce – brak umiejętności uczenia się z wykorzystaniem nowych metod, bez wsparcia nauczyciela (np. pomocy w wytłumaczeniu trudniejszych zagadnień)	61
Brak dostępu do internetu w domu (lub za słabe łącze)	58,2
Utrudniony kontakt lub całkowity brak kontaktu z uczniem	57,8
Trudności z motywowaniem uczniów przez nauczycieli do nauki w domu	51,6
Trudności w samodzielnej nauce – brak lub niewystarczająca pomoc rodziców	48,9
Problemy z obsługą oprogramowania, aplikacji internetowych do nauki zdalnej	46,3
Brak odpowiedniego oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	41,6
Utrudniony kontakt lub całkowity brak kontaktu z rodzicami ucznia	39,2
Wolniejsze tempo realizacji programu	38,8
Mniej czasu poświęcanego uczniom przez nauczycieli na skutek przeciążenia ich dodatkowymi obowiązkami	37,3

Źródło: badania własne

Warto zauważyć, że w celu umożliwienia porównywania opinii nauczycieli i rodziców, w ankietach skierowanych do tych dwóch grup, w większości wykorzystano takie same elementy. W przypadku nauczycieli (tab. 2) jest jednak kilka wariantów odpowiedzi, których nie ma w badaniach rodziców, ponieważ obecne są one jedynie w perspektywie nauczycielskiej, np.: „problemy w monitorowaniu nauki, postępów uczniów”, „wolniejsze tempo realizacji programu”, „brak kontaktów rówieśniczych integrujących klasę oraz wsparcia rówieśniczego” czy „utrudniony kontakt lub całkowity brak kontaktu z uczniem”. I odwrotnie – w przypadku rodziców (tab. 3 i 4) pojawiają się odpowiedzi niewystępujące w ankiecie dla nauczycieli – gdyż prezentują perspektywę typową dla rodziców, np. „nauczyciele, którzy nie potrafią

uczyć zdalnie”, „nauczyciele, którzy nie utrzymują właściwego kontaktu z uczniami” czy „utrudniony kontakt rodziców z nauczycielami (w tym brak zebrań, dni otwartych)”.

Tabela 3: Trudności w edukacji zdalnej – opinie rodziców (kwiecień 2020, N=8250)

Trudności edukacji zdalnej	%
Ogólne znużenie, zmęczenie dziecka obecną sytuacją	72,1
Trudności z mobilizowaniem się dziecka do nauki w domu	58,6
Zbyt duże obciążenie rodziców pomocą dziecku w nauce	57,6
Trudności z motywowaniem dziecka do nauki w domu	52,9
Nierówne obciążenia dziecka nauką w czasie	49,4
Ogólne przeciążenie nauką	49
Konieczność drukowania ćwiczeń do wypełnienia przez dziecko	35,8
Nauczyciele, którzy nie potrafią uczyć zdalnie	27,1
Utrudniony kontakt dziecka z nauczycielami	26,3
Poczucie niesprawiedliwości związane z wystawianiem ocen	24,4
Problem z dostępnością sprzętu komputerowego w domu (brak lub za mało)	23,5
Nauczyciele, którzy nie utrzymują właściwego kontaktu z uczniami	22,6
Problem z organizacją miejsca do nauki w domu	22
Utrudniony kontakt rodziców z nauczycielami (w tym brak zebrań, dni otwartych)	19,2
Trudności z obsługą oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	19
Brak odpowiedniego oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	18,1
Brak lub utrudnione wsparcie ze strony nauczycieli wspomagających i specjalistów (np. pedagog, psycholog, logopeda)	17,5
Problemy z godzinami lekcji (np. lekcje za wcześnie, bardzo późno, zbyt duże „okienka” między lekcjami)	16,3
Brak dostępu do internetu w domu (lub za słabe łącze)	15,3

Źródło: badania własne

W tabeli 4 zostały przedstawione odpowiedzi na pytanie o trudności „korona-edukacji” w badaniu z końca sierpnia 2020 r. Warto zwrócić uwagę, że niektóre z odpowiedzi nieznacznie różnią się od tych z wcześniejszego badania rodziców (zawartych w tabeli 3). Wynika to z faktu, że w badaniu kwietniowym pytania dotyczyły aktualnie toczącego się procesu zdalnej edukacji, natomiast w sierpniu – edukacji zdalnej już zakończonej (w czerwcu 2020 r.), stąd zaistniała konieczność zmiany formy niektórych czasowników na czas przeszły.

Tabela 4: Trudności w edukacji zdalnej – opinie rodziców (sierpień 2020, N=2880)

Trudności edukacji zdalnej	%
Ogólne zmęczenie, zmęczenie dziecka obecną sytuacją	63,3
Zbyt duże obciążenie rodziców pomocą dziecku w nauce	59,2
Nierówne obciążenia dziecka nauką w czasie	58
Trudności z mobilizowaniem się dziecka do nauki w domu	55,7
Ogólne przeciążenie nauką	54,5
Trudności z motywowaniem dziecka do nauki w domu	52,3
Konieczność drukowania ćwiczeń do wypełnienia przez dziecko	41,5
Poczucie niesprawiedliwości związane z wystawianiem ocen	40,2
Nauczyciele, którzy nie potrafili uczyć zdalnie	37,8
Utrudniony kontakt dziecka z nauczycielami	35,1
Nauczyciele, którzy nie utrzymują właściwego kontaktu z uczniami	31
Utrudniony kontakt rodziców z nauczycielami (w tym brak zebrań, dni otwartych)	30,2
Problem z dostępnością sprzętu komputerowego w domu (brak lub za mało)	27,2
Brak lub utrudnione wsparcie ze strony nauczycieli wspomagających i specjalistów (np. pedagog, psycholog, logopeda)	25,5
Brak odpowiedniego oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	24,1
Problem z organizacją miejsca do nauki w domu	23,9
Problemy z godzinami lekcji (np. lekcje za wcześnie, bardzo późno, zbyt duże „okienka” między lekcjami)	23,2
Trudności z obsługą oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	22,6
Brak dostępu do internetu w domu (lub za słabe łącze)	22,5

Źródło: badania własne

6. Interpretacja wyników i wnioski

Jakie trudności w edukacji zdalnej dostrzegali nauczyciele pod koniec roku szkolnego 2019/2020, a więc po trzech miesiącach tej edukacji?

Zdecydowanie najczęściej (80,1%) badani nauczyciele wskazywali na problemy z monitorowaniem nauki i postępów uczniów. Z dodatkowych, swobodnych wypowiedzi (przypomnę, że było ich 1250) wynika, że problem ten dotyczył dwóch zasadniczych kwestii. Po pierwsze – trudności związanych z kontrolowaniem postępów w nauce, sprawdzaniem prac domowych, „odpytywaniem”, czyli z wykonywaniem bieżących czynności, które nie sprawiają kłopotów w nauczaniu w klasie szkolnej. Po drugie – z prowadzeniem zajęć online. Nauczyciele skarżyli się na trudności w realizacji zajęć na odległość – z utrzymywaniem uwagi uczniów, reagowaniem na ich zachowania, a nawet z zatrzymywaniem dzieci przy komputerze – pisali wprost, że uczniowie często wyłączają kamery, przez co nie mają pewności, czy ktokolwiek ich słucha. O dużym znaczeniu tych problemów może świadczyć

fakt, że już w kwietniu 2020 r. w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich powstała specjalna publikacja pt. „Jak bezpiecznie prowadzić lekcje online. Poradnik dla nauczycieli i dyrektorów”¹¹.

Kolejnym elementem wskazywanym przez nauczycieli (73,1%) był problem braku kontaktów rówieśniczych integrujących klasę. Nauczyciele wskazywali na obserwowane zaburzenia w komunikacji między uczniami, a – szerzej – na problem rozpadu więzi między uczniami, dezintegrację wspólnoty klasowej i tworzenie się mniejszych grup, co może skutkować znacznymi trudnościami w ponownej integracji po powrocie do zwykłego nauczania. Obserwacje te potwierdzają wnioski z badania Jacka Pyżalskiego i Grzegorza Stunży, w których ponad połowa uczniów przyznała, że ich relacje rówieśnicze w klasie przed pandemią były lepsze¹².

Warto zwrócić uwagę na jeszcze dwie grupy problemów wskazywanych przez ponad połowę nauczycieli. Ponad 70% z nich wskazało trudności „obiektywne” – związane z ogólnym znużeniem sytuacją i wiążącymi się z tym trudnościami w mobilizowaniu się uczniów do nauki, a także (ponad 60%) brak umiejętności samodzielnego uczenia się oraz (ponad 50%) trudności w mobilizowaniu uczniów przez nauczycieli. Ponadto wielu nauczycieli, zwłaszcza w liceach, wskazywało na konieczność położenia w przyszłości większego nacisku na samodzielną naukę, co ma pomóc ich uczniom w lepszym odnalezieniu się w systemie nauki obowiązującym na studiach.

Inną grupą często wskazywanych trudności były problemy techniczno-organizacyjne, związane z posiadaniem sprzętu komputerowego, dostępem do Internetu czy brakiem miejsca w domu do komfortowej nauki. Problemy te były mocno skorelowane z wielkością rodzin (im więcej dzieci, tym te problemy były większe).

¹¹Rzecznik Praw Obywatelskich, *Jak bezpiecznie prowadzić lekcje online. Poradnik dla nauczycieli i dyrektorów*, [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Poradnik'nauczyciele'dyrektorzy.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Poradnik%20nauczyciele%20dyrektorzy.pdf) [dostęp online: 09.09.2020].

¹²W: *Zdalna edukacja – gdzie byliśmy, dokąd idziemy? Wstępne wyniki badania naukowego „Zdalne nauczanie a adaptacja do warunków społecznych w czasie epidemii koronawirusa”*, [https://zdalnenauczanie.org/wp-content/uploads/2020/06/Badanie-zdalnenauczanie'org prezentacja.pdf](https://zdalnenauczanie.org/wp-content/uploads/2020/06/Badanie-zdalnenauczanie.org prezentacja.pdf) [dostęp online: 09.09.2020].

Na odrębną uwagę zasługuje problem utrudnionego lub całkowitego braku kontaktu nauczyciela z uczniami, na który wskazało aż 57,8% badanych. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na wynik odpowiedzi na inne pytanie zawarte w ankiecie dla nauczycieli: aż 47% z nich przyznało, że wśród ich własnych podopiecznych są uczniowie, z którymi nie mieli kontaktu przez cały okres nauczania zdalnego.

Jakie trudności w edukacji zdalnej dostrzegali rodzice po pierwszym miesiącu tej edukacji?

W przypadku rodziców zdecydowanie najczęściej (72,1%) wskazywane było ogólne znużenie obecną sytuacją. Należy w tym miejscu przypomnieć, że ta „obecna sytuacja” była bardzo szczegółowa i rzeczywiście trudna: był to czas już ponadmiesięcznego zamknięcia w ramach tzw. kwarantanny społecznej, kiedy osoby niepełnoletnie nie mogły samodzielnie opuszczać domów, obowiązywał zakaz przemieszczania się, a parki, lasy, bulwary i inne tego typu miejsca publiczne były zamknięte.

Analizując wyniki, można zauważyć, że zdecydowanie rzadziej, ale jednak bardzo często (na poziomie 49-58,6%), rodzice wskazali pięć różnego rodzaju trudności, jednak dość bliskich – dotyczących bezpośrednio uczenia się. Oprócz problemów związanych z mobilizowaniem się dziecka do nauki i motywowaniem jego przez rodziców (tu analogia do wyników badania nauczycieli jest bardzo czytelna), rodzice dość mocno wskazali problemy związane z dużym obciążeniem dzieci nauką. Przy czym – jak wynika ze spontanicznych wypowiedzi badanych – przyczyną były zarówno brak koordynacji między nauczycielami (przez co były dni bez żadnej nauki, ale też takie, gdy nie było możliwości, aby dziecko zdążyło uporać się ze wszystkimi obowiązkami), jak i na ogół, zadawanie zbyt dużo zadań czy prac do wykonania. Niezwykle często rodzice żalili się na nauczycieli, którym – według nich – łatwo przychodzi zadawanie zadań, ćwiczeń, tekstów do przeczytania, prezentacji do przygotowania itd. – bez refleksji, ale każde, z pozoru proste polecenie, zadanie, to często godziny poświęcane przez dziecko na naukę. Bardzo często pojawiała się także w opiniach rodziców konkluzja, że ich dziecko poświęca na naukę zdecydowanie więcej czasu, niż wcześniej – przed epidemią koronawirusa.

Opisując perspektywę rodziców, warto zwrócić uwagę na wskazywany przez nie-

mal 57% z nich problem zbyt dużego obciążenia rodziców pomocą dziecku w nauce. Bardzo często w spontanicznych komentarzach pojawiała się stwierdzenie, że edukacja zdalna sprawiła, że szkoła przerzuciła znaczną część obowiązków na uczniów i ich rodziców. Ci zaś nie są w stanie pomóc dziecku ze względu na swoje obowiązki (praca zdalna prowadzona z domu), ale także brak odpowiedniej wiedzy. Podawano wręcz konkretne przykłady takich trudności, np. brak umiejętności wykonywania operacji na wielomianach czy działań na potęgach albo niepamiętanie treści „Katarynki” Bolesława Prusa.

Jakie trudności w edukacji zdalnej dostrzegali rodzice pod koniec sierpnia 2020 r., a więc po trzech miesiącach tej edukacji i dwóch miesiącach wakacji?

Najlepszą odpowiedzią na to pytanie będzie, jak sądzę, przyjrzenie się nieco innemu zagadnieniu: czy i jakie zmiany nastąpiły w postrzeganiu przez rodziców trudności związanych z edukacją zdalną pomiędzy pierwszym miesiącem edukacji zdalnej a końcem wakacji? Pomóc w tym może zawarte w tabeli 5 zestawienie wyników badań z kwietnia i sierpnia 2020 r. Wyniki zostały tutaj ułożone w kolejności od największej zmiany (in plus) pomiędzy tymi dwoma badaniami.

Z poniższej tabeli wynika, że w badaniu sierpniowym o 8,8 pkt. proc. zmniejszył się odsetek rodziców wskazujących ogólne znużenie sytuacją pandemii. Na ten rezultat miały moim zdaniem wpływ dwa czynniki: przyzwyczajenie do sytuacji pandemii połączone ze znacznym poluzowaniem obostrzeń w kolejnych miesiącach edukacji zdalnej (uczniowie mogli wyjść z domu, spotykać się ze znajomymi w miejscach publicznych) oraz dystans dwóch letnich miesięcy (przypomnę, że drugie badanie było przeprowadzone w cztery ostatnie dni wakacji).

Szczególnie interesujące wydają mi się trzy pierwsze kwestie, które były częściej wskazywane po całym okresie edukacji. Można je lepiej zrozumieć, posiłkując się wypowiedziami swobodnymi badanych rodziców.

Po pierwsze – poczucie niesprawiedliwości związane z wystawianiem ocen. Wzrosło ono głównie ze względu na zmianę sytuacji od kwietnia do czerwca. Jak wynika z relacji zarówno rodziców, jak i nauczycieli, w pierwszym miesiącu edukacji zdalnej była ona traktowana jako czasowy eksperyment, niewymagający stawiania uczniom ocen „na serio”, zwłaszcza w tej trudnej sytuacji zamknięcia w domach

Tabela 5: Trudności w edukacji zdalnej w opiniach rodziców – kwiecień vs sierpień 2020

Trudności edukacji zdalnej	04.2020 (w %)	08.2020 (w %)	różnica
Poczucie niesprawiedliwości związane z wystawianiem ocen	24,4	40,2	15,8
Utrudniony kontakt rodziców z nauczycielami (w tym brak zebrań, dni otwartych)	19,2	30,2	11
Nauczyciele, którzy nie potrafią uczyć zdalnie	27,1	37,8	10,7
Utrudniony kontakt dziecka z nauczycielami	26,3	35,1	8,8
Nierówne obciążenia dziecka nauką w czasie	49,4	58	8,6
Nauczyciele, którzy nie utrzymują właściwego kontaktu z uczniami	22,6	31	8,4
Brak lub utrudnione wsparcie ze strony nauczycieli wspomagających i specjalistów (np. pedagog, psycholog, logopeda)	17,5	25,5	8
Brak dostępu do internetu w domu (lub za słabe łącze)	15,3	22,5	7,2
Problemy z godzinami lekcji (np. lekcje za wcześnie, bardzo późno, zbyt duże „okienka” między lekcjami)	16,3	23,2	6,9
Brak odpowiedniego oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	18,1	24,1	6
Konieczność drukowania ćwiczeń do wypełnienia przez dziecko	35,8	41,5	5,7
Ogólne przeciążenie nauką	49	54,5	5,5
Problem z dostępnością sprzętu komputerowego w domu (brak lub za mało)	23,5	27,2	3,7
Trudności z obsługą oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	19	22,6	3,6
Problem z organizacją miejsca do nauki w domu	22	23,9	1,9
Zbyt duże obciążenie rodziców pomocą dziecku w nauce	57,6	59,2	1,6
Trudności z motywowaniem dziecka do nauki w domu	52,9	52,3	-0,6
Trudności z mobilizowaniem się dziecka do nauki w domu	58,6	55,7	-2,9
Ogólne znużenie, zmęczenie dziecka obecną sytuacją	72,1	63,3	-8,8

Źródło: badania własne

i w okolicznościach, które często kazały wątpić nauczycielowi, czy dziecko wykonywało zadawane prace i sprawdziany samodzielnie. Z czasem, kiedy stało się już jasne, że taki tryb pracy szkół potrwa dłużej, nawet do końca roku szkolnego, nauczyciele stanęli przed koniecznością powrotu do (w miarę możliwości) zwykłego oceniania swoich uczniów. Mimo wszystko, jak wynika z wypowiedzi rodziców, sposób podejścia do oceniania w okresie pandemii był w różnych szkołach, a nawet klasach, bardzo różny. Sytuację jeszcze bardziej skomplikował apel Rzecznika Praw Dziecka do nauczycieli z 1 czerwca 2020 r. (z okazji Dnia Dziecka), aby podnieśli

swoim uczniom oceny na świadectwach o jeden stopień¹³ oraz szybkie sprzeciwienie się temu pomysłowi przez Ministra Edukacji Narodowej¹⁴.

Po drugie – utrudniony kontakt rodziców z nauczycielami. Nie był on, co oczywiste, tak mocno odczuwalny po pierwszym miesiącu edukacji zdalnej – i ze względu na jeszcze krótki czas jej prowadzenia, i z powodu licznych, ważniejszych problemów, jakie dotykały rodziny w pierwszych tygodniach epidemii. W kolejnych miesiącach, zwłaszcza w związku z zakończeniem roku szkolnego, ten brak kontaktu stał się mocniej odczuwalny.

Po trzecie – nauczyciele, którzy nie potrafią uczyć zdalnie. Jak wynika z wypowiedzi rodziców, przyczyną wzrostu krytycznych ocen pracy nauczycieli było zmniejszenie się emocji związanych z nowym, nieznanym zjawiskiem pandemii, konieczność przystosowania się do życia w nowych warunkach, bardziej racjonalnego spojrzenia na sytuację własnej rodziny. Elementem tej racjonalności była właśnie bardziej krytyczna opinia na temat nauczycieli, częstsze dostrzeganie ich błędów, także mocniejsze uświadomienie sobie opisywanego już poczucia przerzucenia ciężaru nauczania przez szkołę na rodziców. Ważnym czynnikiem było tutaj także coś, co mógłbym określić mianem „utrąty cierpliwości przez rodziców”, którzy w pierwszych tygodniach w pewnej mierze akceptowali brak fachowości czy pewną nieporadność nauczycieli w prowadzeniu edukacji na odległość, jednak nie byli już tak pobłażliwi w swoich ocenach po kilku miesiącach, kiedy – według nich – nauczyciele powinni już się nauczyć, jak uczyć dzieci na odległość.

Na ile podobne były perspektywy rodziców i nauczycieli dotyczące edukacji zdalnej po trzech miesiącach jej prowadzenia? W odpowiedzi na to pytanie może pomóc zestawienie danych z badania nauczycieli oraz drugiego badania rodziców zawarte w tab. 6. Wyniki zostały w niej ułożone w kolejności od największej do najmniejszej zmiany (badanie nauczycieli względem badania rodziców).

¹³*Na Dzień Dziecka od Rzecznika: życzenia, film z gwiazdami i apel o „promocję” szkolnych świadectw*, <https://brpd.gov.pl/2020/06/01/na-dzien-dziecka-od-rzecznika-zyczenia-film-z-gwiazdami-i-apel-o-promocje-szkolnych-swiadectw/> [dostęp online: 09.09.2020].

¹⁴*MEN przeciwko „podnoszeniu uczniom ocen o 1”*, <https://glos.pl/men-przeciwko-podnoszeniu-uczniom-ocen-o-1> [dostęp online: 09.09.2020].

Tabela 6: Trudności w edukacji zdalnej – opinie rodziców vs opinie nauczycieli

Trudności edukacji zdalnej	rodzice	nauczyciele	różnica
Problem z dostępnością sprzętu komputerowego w domu (brak lub za mało)	27,2	69,7	42,5
Problem z organizacją miejsca do nauki w domu	23,9	61	37,1
Brak dostępu do Internetu w domu (lub za słabe łącze)	22,5	58,2	35,7
Trudności z obsługą oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	22,6	46,3	23,7
Utrudniony kontakt dziecka z nauczycielem	35,1	57,8	22,7
Brak odpowiedniego oprogramowania niezbędnego do nauki na komputerze domowym	24,1	41,6	17,5
Trudności z mobilizowaniem się dziecka do nauki w domu	55,7	70,8	15,1
Ogólne znużenie, zmęczenie dziecka obecną sytuacją	63,3	72,5	9,2
Utrudniony kontakt rodziców z nauczycielami (w tym brak zebrań, dni otwartych)	30,2	39,2	9
Trudności z motywowaniem dziecka do nauki w domu	52,3	51,6	-0,7
Zbyt duże obciążenie rodziców pomocą dziecku w nauce	59,2	48,9	-10,3

Źródło: badania własne

O ile nie może dziwić różnica w kwestii znajdującej się na samym dole powyższej tabeli (to oczywiste, że rodzice mocniej wskazują na swoje duże obciążenie pomocą dziecku w nauce), o tyle interesujące są różnice wskazane na górze zestawienia. Warto zwrócić uwagę, że pierwsze cztery trudności dotyczą kwestii sprzętowo-organizacyjnych – warunków do nauki w domu. Zatem bardziej wiarygodne wydają się opinie na ten temat wyrażone przez rodziców, znających przecież lepiej swoją sytuację. Skąd więc takie silne poczucie u nauczycieli, że owe warunki są tak złe – że dzieci nie mają odpowiedniego sprzętu komputerowego, dostępu do sieci czy miejsca do nauki? Analiza swobodnych wypowiedzi nauczycieli i rodziców prowadzi do wniosku, że powyższe problemy były faktycznymi problemami części rodzin, często jednak stawały się jedynie sposobem usprawiedliwiania braku udziału w zajęciach, niewykonanych zadań czy nieprzeczytanej lektury.

7. Podsumowanie

Trzy miesiące edukacji zdalnej (od końca marca do końca czerwca 2020 r.) był to wielki eksperyment dydaktyczny i organizacyjny dla polskiego systemu oświaty. Eksperyment, na który nikt – ani władze wszystkich szczebli, ani szkoły, ani rodzice i nauczyciele – nie byli przygotowani, stąd tak wiele trudności „koronaedukacji”, dostrzeganych zarówno przez nauczycieli, jak i rodziców. O skali tego nieprzygo-

towania świadczą dobitnie wyniki badania Centrum Cyfrowego z kwietnia 2020 r., z których wynika, że 85% nauczycieli nie miało żadnych doświadczeń z edukacją zdalną przed pandemią koronawirusa¹⁵.

Analizując wyniki powyższych badań, moim zdaniem należy to czynić przede wszystkim z intencją patrzenia w przód, a więc po to, aby wyciągać wnioski na przyszłość, która – ze względu na zapowiadaną drugą falę koronawirusa – może zmusić do powrotu do takiego trybu nauczania. Co w takim razie jest najważniejsze, aby uniknąć tych samych błędów w przyszłości?

Podstawową kwestią wydaje mi się uświadomienie sobie szerszej (niż tylko czysto edukacyjnej) roli szkoły. Szkoły rozumianej jako wspólnota, która pomaga młodym ludziom rozwijać się społecznie, budować relacje, tworzyć więzi. Dobrze, że (jak widać z mojego badania) kwestię tę dostrzegają nauczyciele.

No właśnie, nauczyciele – sądzę, że od nich zależy najwięcej. Ze spontanicznych wypowiedzi rodziców zawartych w dwóch moich badaniach wynika, że skuteczność edukacji zdalnej zależała przede wszystkim od postawy nauczycieli. Wydaje się to oczywiste, jednak z tych opinii płynie jeszcze jeden istotny wniosek. Aby go przedstawić, muszę się odwołać do koncepcji profili psychologicznych Grażyny Poraj¹⁶. Określiła ona trzy profile nauczycieli: pasjonatów, frustratów oraz rzemieślników. Opinie badanych rodziców pokazują, że ci, którzy na co dzień, w zwykłym nauczaniu (w murach szkoły) są pasjonatami – także w edukacji zdalnej okazali się wybitni, traktując nową sytuację jako wyzwanie dla siebie. Ci zaś, którzy byli frustratami – także w czasie pandemii dawali ujście swojemu stanowi, nie będąc nauczycielami skutecznymi, przyjaznymi dla uczniów. Większość nauczycieli, tak jak przed „koronaedukacją”, okazała się reprezentować grupę rzemieślników, którzy robią tylko to, co muszą. Oni nie stali się nagle pasjonatami. Jeśli nastąpiła jakaś zmiana, to raczej w przeciwną stronę – rzemieślnicy zaczęli sposobem swojego działania zbliżać się do charakterystyki grupy frustratów.

¹⁵Centrum Cyfrowe, *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Raport z badań*, <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/> [dostęp online: 09.09.2020].

¹⁶Poraj G., *Od pasji do frustracji. Modele psychologicznego funkcjonowania nauczycieli*, Łódź 2019 oraz Poraj Grażyna, *Profile psychologiczne nauczycieli a ich funkcjonowanie w roli zawodowej*, „Psychologia wychowawcza” nr 5/2014, s. 131–146.

Jeśli przede wszystkim od nauczycieli zależy, jak w przyszłości będzie wyglądało zdalne nauczanie, to państwu (myślę tu o Ministerstwie Edukacji Narodowej) oraz jednostkom samorządu terytorialnego (czyli organom prowadzącym szkoły) powinno szczególnie zależeć na stworzeniu nauczycielom komfortowych warunków do działania, motywujących ich do pracy – koniecznych, aby stali się oni entuzjastami i pasjonatami edukacji. Bez takiej postawy niezwykle trudno będzie o zapewnienie jakości nauczania w ewentualnych kolejnych okresach edukacji zdalnej.

Bibliografia

Centrum Cyfrowe, *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Raport z badań*, <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/> [dostęp online: 09.09.2020].

Jemielniak Dariusz, *Socjologia internetu*, Warszawa 2019.

MEN przeciwko „podnoszeniu uczniom ocen o 1”, <https://glos.pl/men-przeciwko-podnoszeniu-uczniom-ocen-o-1> [dostęp online: 09.09.2020].

Na Dzień Dziecka od Rzecznika: życzenia, film z gwiazdami i apel o „promocję” szkolnych świadectw, <https://brpd.gov.pl/2020/06/01/na-dzien-dziecka-od-rzecznika-zyczenia-film-z-gwiazdami-i-apel-o-promocje-szkolnych-swiadectw/> [dostęp online: 09.09.2020].

Librus, *Nauczanie zdalne. Jak zmieniło się na przestrzeni czasu. Raport z drugiego badania ankietowego. Maj 2012*, <https://portal.librus.pl/artykuly/raport-2-jak-zmieniło-sie-nauczanie-zdalne> [dostęp online: 09.09.2020].

Poraj G., *Od pasji do frustracji. Modele psychologicznego funkcjonowania nauczycieli*, Łódź 2019.

Poraj G., *Profile psychologiczne nauczycieli a ich funkcjonowanie w roli zawodowej*, „Psychologia wychowawcza” nr 5/2014, s. 131–146.

Pyrć K., *Ludzkie koronawirusy*, „Postępy Nauk Medycznych” 2015, t. XXVIII, nr 4B.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 410).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 492).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 642).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 742).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 maja 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 871).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 990).

Rzecznik Praw Obywatelskich, *Jak bezpiecznie prowadzić lekcje online. Poradnik dla nauczycieli i dyrektorów*, [https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Poradnik`nauczyciele`dyrektorzy.pdf](https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Poradnik%20nauczyciele%20dyrektorzy.pdf) [dostęp online: 09.09.2020].

Siuda P., *Ankieta internetowa zalety i wady – rekapitulacja*, [w:] *Metody badań online*, Siuda P. (red.), Gdańsk 2016.

Wawrzyniak A., Kuczborska K., Lipińska-Opałka A., Będzichowska A., Kalicki B., *Koronawirus 2019-nCoV – transmisja zakażenia, objawy i leczenie*, „Pediatria i Medycyna Rodzinna” 2019, vol. 15, nr 4.

Zdalna edukacja – gdzie byliśmy, dokąd idziemy? Wstępne wyniki badania naukowego „Zdalne nauczanie a adaptacja do warunków społecznych w czasie epidemii koronawirusa”, <https://zdalnenauczanie.org/wp-content/uploads/2020/06/Badanie-zdalnenauczanie`org`prezentacja.pdf> [dostęp online: 09.09.2020].